

2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

Тема 1. Сутність і функції грошей

Для пізнання природи грошей необхідно з'ясувати питання про їх походження, про причини, що зумовлюють виникнення та існування грошей в економічному житті суспільства. В сучасній світовій думці існує дві концепції походження грошей: раціоналістична та еволюційна. Перша пояснює походження грошей як підсумок угоди між людьми або результат діяльності держави, яка запровадила їх законодавчими актами задля поліпшення обміну товарами. Друга пояснює виникнення грошей як тривалий еволюційний процес, зумовлений стихійним розвитком обміну товарами та виробництва.

Необхідно зрозуміти, що за своїм змістом у товарному виробництві й обміні гроші – це специфічний товар, який має властивості обмінюватися на будь-який інший товар та виступає загальним еквівалентом. При застосуванні у сфері інвестування гроші стають носієм капіталу, у зв'язку з чим виникає необхідність розрізняти гроші як гроші і гроші як капітал. Гроші як гроші використовуються для реалізації споживчої вартості, тобто їх цільове призначення обмежується посередництвом в обміні. Гроші як капітал використовуються для забезпечення зростання наявної вартості. Гроші стають капіталом при їх нагромадженні, продажу на грошовому ринку.

Наступним кроком буде вивчення еволюції грошей. Гроші пройшли тривалий і складний шлях розвитку з точки зору не тільки ускладнення їх економічної суті та підвищення соціальної ролі, а й урізноманітнення їх форм. Форми: повноцінні (срібло, золото, хутро), неповноцінні (паперові, змішані – неповноцінні, які можуть бути обмінені на повноцінні). Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних. Повноцінні – мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару або матеріалу, з якого гроші були виготовлені. Неповноцінні – гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу, ця вартість може істотно відхилитися

тися від вартості матеріалу, з якого вони були виготовлені (банкноти). Повноцінні: товари (предмети першої необхідності, прикраси), металеві (куски металу, монети). Неповноцінні: кредитні гроші, до яких відносяться паперові гроші, депозитні гроші та квазігроші.

Важливо звернути увагу на два аспекти в питанні про вартість грошей: вартість грошей як грошей і вартість грошей як капіталу. Вартість грошей як грошей формується безпосередньо у сфері обігу, вона набуває форми купівельної спроможності. Гроші набувають вартості як капіталу на грошовому ринку під впливом попиту і пропозиції. Вартість виступає у формі процента. Як відомо, гроші в часі втрачають вартість. Причинами виступають інфляція, ризик, схильність до ліквідності.

Різноманітність і складність виробничих відносин, які втілюються в грошах, визначають множинність форм прояву самих грошей. Кожна з цих форм дістала назву функцій грошей. З одного боку, функція – це певна дія грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення. З іншого боку, функція грошей – це форма прояву соціально-економічної сутності грошей у процесі товарного виробництва та обігу. В розвитку товарного господарства гроші виконують п'ять функцій: міра вартості, засіб обігу, засоби створення скарбів, засоби платежу та світових грошей.

Наступним кроком буде вивчення ролі грошей у розвитку економіки. Розрізняють якісні та кількісні аспекти. У якісному аспекті роль грошей виявляється в тому, що сама їх наявність, грошове середовище, в якому діють економічні агенти, позитивно впливають на розвиток виробництва. Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних агентів – виробників та споживачів (політика дорогих або дешевих грошей).

Під час розвитку економічної думки виникли такі теорії грошей: номіналістична, металістична, державна, кількісна, „регульованої валюти”, „робочих грошей”, класична, мережева та інші.

План семінарського заняття

1. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей.
2. Суть грошей як загального еквіваленту й абсолютно ліквідного активу. Гроші як гроші та гроші як капітал.
3. Форми грошей та їх еволюція. Демонетизація золота. Еволюція кредитних грошей.
4. Вартість грошей. Ціна грошей як капіталу: вартість зберігання грошей та процент.
5. Функції грошей. Функція міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів.
6. Функція засобу обігу. Функція засобу платежу. Функція засобу нагромадження. Їх суть, сфери використання, відмінності.
7. Світові гроші. Взаємозв'язок функцій та вплив на них зміни вартості грошей.
8. Роль грошей як інструмента регулювання економіки.
9. Гроші в перехідній економіці України.
10. Еволюція теорії грошей.

Рекомендована література

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. – К.: ЦУЛ, 2002. – Гл. 1.
2. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996. – Розд. 2.5.
3. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика – К.: Основи, 1996. – Розд. 1.
4. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – Гл. 1.
5. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенко. – К.: Т-во „Знання”, 2003. – Розд. 1.
6. Долан Э.Дж., Кэмпбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – Л.: Профино, 1991. – Гл. 1.
7. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995. – Разд. 11, гл. 1.
8. Неновски Н. Развитие теории денег в посткоммунистических странах: назад к Кантильону // Эковест. – 2003. –

№ 3. – С. 540-566.

9. Mishkin F. The economics of Money, Banking and Financial Markets. – Columbia University, 2001. – Ch. 3.

Термінологічний словник

Бартер – обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Білонна монета – розмінна монета з дрібною вартістю, яка карбується не з дорогоцінного металу.

Депозитні гроші – неповноцінні знаки, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Електронні гроші – різновид депозитних грошей, які означають, що переведення грошових сум по рахунках в банках здійснюється автоматично за допомогою ЕОМ за безпосереднім розпорядженням власників поточних рахунків.

Засіб нагромадження – функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі.

Засіб обігу – функція, в якій гроші виступають як посередник в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу – функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних стосунків.

Масштаб цін – вагова кількість грошового металу, що законодавчо закріплена за грошовою одиницею.

Міра вартості – функція, в якій гроші забезпечують впровадження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Монета – установленої форми зливки металу, вагу і пробу яких засвідчує своїм штемпелем держава.

Нейтральність грошей – проявляється, коли кількість грошей в економіці впливає не тільки на рівень цін, не впливаючи на зміни процентних ставок, рівень зайнятості та інші реальні показники.

Світові гроші – функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обігу.

Тема 2. Грошовий оборот та грошова маса

Вивчаючи цю тему, слід звернути увагу на процес суспільного відтворення як економічну основу грошового обороту. Грошовий оборот – процес безперервного руху грошей в усіх їх формах між суб'єктами економічних відносин. На мікроекономічному рівні грошовий обіг обслуговує кругообіг індивідуального капіталу. На макроекономічному рівні грошовий обіг обслуговує кругообіг усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Суб'єктами грошового обороту виступають всі юридичні, фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні валового внутрішнього продукту. Їх об'єднують у наступні групи: фірми, сімейні господарства, уряд і фінансові посередники.

Важливо усвідомити, що усі розрахунки та платежі, які становлять грошовий обіг, групуються в кілька великих грошових потоків залежно від їх призначення у відтворювальному процесі. За напрямками руху грошей щодо національного доходу потоки поділяються на потоки втрат (чисті податки, заощадження, оплата чистого імпорту) та потоки ін'єкцій (інвестицій, державні закупівлі, надходження від чистого експорту).

Залежно від форми функціонування грошей в обороті виділяють безготівковий та готівковий обороти. Перший представляє собою сукупність платежів, що здійснюються через банківські рахунки. Другий представляє собою сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій.

Грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, величина якої є важливою характеристикою стану грошового обороту та ринкової кон'юнктури в цілому. Зміна грошової маси безпосередньо впливає на інтенсивність обороту грошей, на формування платоспроможного попиту, на кон'юнктуру ринків, а значить – на економічний розвиток.

Під грошовою масою слід розуміти всю сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент часу. Для визначення обсягу та структури грошової маси застосовується

відповідний набір агрегатів. Грошовий агрегат – специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності (США – 4 агрегати, Англія – 5, Німеччина – 3). В Україні – 4:

M_0 – відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить;

$M_1 = M_0 +$ кошти до запитання на поточних рахунках та в розрахунках у національній валюті;

$M_2 = M_1 +$ строкові кошти в національній валюті та валютні кошти;

$M_3 = M_2 +$ цінні папери власного боргу банків та поточні рахунки з довірчого управління.

Крім грошових агрегатів, визначається грошова база, яка характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі Центрального Банку (інколи називають гроші ЦБ). Грошова база включає запаси всієї готівки, що перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у ЦБ.

Вивчаючи швидкість обігу грошей, необхідно звернути увагу, що вона характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей використовується в середньому для реалізації товарів та послуг за певний період. Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера, величина швидкості обігу грошей визначається за економічною формулою $V = PQ/M$, де V – швидкість обігу грошей; P – середній рівень цін на товари та послуги; Q – обсяг товарів та послуг, що реалізуються в даний період, M – маса грошей.

Розуміння специфічного закону грошового обігу має особливо важливе значення. Сутність закону грошового обігу в тому, що протягом певного періоду для обігу необхідна повна об'єктивно обумовлена маса купівельних платіжних засобів, тобто $M_{\phi} = M_n$, де M_{ϕ} – фактична маса, M_n – необхідна маса грошей.

Величина масу грошей, що необхідна для обігу, визначається за формулою

$$M_n = [\Sigma PQ + \Sigma P - \Sigma K - \Sigma BP] / V,$$

де ΣK – сума продажу товарів та послуг у кредит; ΣP – загаль-

на сума платежів, строк оплати яких не настав; ΣBP – сума платежів, які погашаються шляхом від'ємного зарахування боргів.

Для розрахунку готівкою використовують банкноти та розмінні монети. Під час безготівкових розрахунків використовують наступні форми розрахунків: платіжне доручення, платіжна вимога-доручення, акредитив, вексель, чек.

План семінарського заняття

1. Поняття грошового обороту, його економічна основа, основні суб'єкти та ринки, які він обслуговує.
2. Грошові потоки. Характеристика основних видів та їх взаємозв'язок.
3. Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та економічним змістом.
4. Характеристика грошового обігу як складової грошового обороту.
5. Поняття та складові маси грошей, що обслуговує грошовий оборот. Грошова база та грошові агрегати.
6. Швидкість обігу грошей та фактори, що її визначають. Розрахунок швидкості обігу.
7. Вплив швидкості обігу на масу та стабільність грошей. Механізм забезпечення стабільності грошей.
8. Суть та вимоги закону кількості грошей, необхідних для обороту.
9. Механізм поповнення маси грошей в обороті. Роль центрального та комерційних банків в цьому механізмі.
10. Характеристика грошових мультиплікаторів.
11. Основна характеристика банкнот та розмінної монети.
12. Суть та особливості використання платіжних доручень, платіжних вимог-доручень, акредитивів, векселів, чеків.

Рекомендована література

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – Розд. 3.

Тема 3. Грошовий ринок та грошова система

Під час вивчення теми необхідно усвідомити, що грошовий ринок – це особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формується попит, пропозиція та ціни на цей товар. Він виступає як механізм перерозподілу грошових коштів між секторами і суб'єктами економіки. За інституційним критерієм є такі сектори фінансування грошового ринку: прямого та опосередкованого фінансування.

Для вивчення механізму функціонування грошового ринку важливе значення має його структура. Так, на ринку грошей купуються грошові кошти на короткий строк (до одного року), на ринку капіталів купуються грошові кошти на тривалий (більше одного року) термін.

Попит на гроші є одним з ключових та найскладніших явищ ринку грошей. Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент. Виділяють три групи мотивів попиту на гроші з боку економічних суб'єктів: трансакційний мотив, мотив завбачливості, спекулятивний мотив.

З'ясування мотивів, які заохочують економічних суб'єктів нагромаджувати гроші, дає можливість визначити чинники, які впливають на ці мотиви, а значить – на динаміку попиту на гроші. Представники різних теоретичних концепцій визначають наступні чинники попиту на гроші: обсяги виробництва, швидкість обігу на гроші, накопичене багатство, інфляція, норма доходу на капіталізовані активи очікування погіршення кон'юнктури ринків (табл. 1).

Суть пропозиції полягає у тому, що економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот. Виділяються чотири групи учасників, причетних до процесу створення грошей в економіці: центральний банк, фінансові посередники, вкладники, позичальники.

Зміна пропозиції може бути викликана дією чинників, які впливають на обіг грошової бази та коефіцієнт мультиплікатора, виходячи з формули: $M_s = m M_b$, де M_s – пропозиція гро-

шей, m – коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора, M_b – грошова база.

Складний коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора розраховується за формулою $m = (cr + 1)/(cr + rr)$, де cr – коефіцієнт депонування, який дорівнює відношенню готівки до величини депозитів; rr – норма резервів, дорівнює відношенню суми резервів до суми депозитів.

Пропозиція грошей змінюється за рахунок модифікації грошової бази (зміни обсягу готівки та резервних вимог) та мультиплікації в системі комерційних банків. Чим нижчою буде норма резервування комерційних банків та меншим коефіцієнт депонування, тим більшим буде ефект грошово-кредитної мультиплікації в економіці.

Внаслідок друку грошей уряд отримує дохід, що називають сеньйоражем. Держава, друкуючи гроші для фінансування своїх видатків, збільшує пропозицію гріше та відтак спричиняє інфляцію. Така емісія рівнозначна запровадженню інфляційного податку. Інфляційний податок розраховується за формулою $IT = \pi C + (\pi - i)D$, де π – темп інфляції, C – готівка, i – номінальна ставка процента, D – обсяг депозитів.

Під час вивчення теми необхідно приділити значну увагу до грошових систем та їх еволюції. Грошова система – це форма організації грошового обігу в країні, встановлена загальнодержавними законами. Ці закони визначають основні принципи, правила, нормативи та інші вимоги, що регламентують відносини між суб'єктами грошового обороту. Відокремлюються такі її підсистеми: підсистема безготівкових розрахунків; валютна підсистема; підсистема готівкового обігу.

При нормативно-правовому підході до грошової системи в її складі виділяються кілька окремих елементів, кожний з яких законодавчо зафіксований. Елементи грошової системи: найменування грошової одиниці; масштаб цін; види та купюрність грошей; регламентація безготівкових розрахунків; регламентація готівкового грошового обороту; регламентація режиму валютного курсу та операції з валютними цінностями; регламентація банківського відсотка; державні органи, які здійснюють регуляцію грошового обороту.

Грошова система забезпечує правову та організаційну базу

для розроблення та реалізації грошово-кредитної політики в країні. З цього погляду монетарну політику можна розглядати як продукт функціонування грошової системи.

Еволюція грошових систем характеризується виникненням і розвитком таких систем, як система металевого, паперово-грошового та кредитного обігу. Грошові системи залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини можуть бути ринковими та неринковими. За характером регулювання національно-валютної системи поділяються на відкриті та закриті.

Державне регулювання грошового обороту – сукупність заходів, які проводяться в галузі грошового обігу з метою забезпечення його сталості, стримування інфляції, гнучкого забезпечення грошима потреб сфери обігу. Вплив на основні параметри грошового обігу здійснюється через прямі інструменти (готівкова емісія, встановлення межі кредиту центрального банку, що надається банківським установам та уряду, обмеження споживчого кредиту, встановлення маржі, межі на вартість кредитних ресурсів, що виділяються згідно з селективною політикою) та опосередковані інструменти (операції на відкритому ринку, регулювання норм банківських резервів та облікової ставки, рефінансування комерційних банків, регулювання курсу національної валюти).

Грошово-кредитна політика – це комплекс взаємопов’язаних, скоординованих суспільних цілей щодо регулювання грошового обігу, який здійснює держава через центральний банк. Об’єктами політики є пропозиція грошей, ставка процента, валютний курс, швидкість обігу грошей тощо. Суб’єктами грошово-кредитної політики в Україні є Національний Банк, Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Верховна Рада. Цілі грошово-кредитної політики поділяються на стратегічні, проміжні, тактичні. Зв’язок її цілей та інструментів представлено на рис. 1.

Проблема монетизації ВВП полягає у доведенні маси грошей в обороті до рівня, достатнього для успішного існування економіки. Показник фактичного стану монетизації валового продукту прийнято розраховувати як частку від ділення обсягу грошової маси, що є в обороті на кінець року, до номіналь-

ного річного обсягу ВВП. $K_m = M/ВВП$, де K_m – рівень монетизації, M – маса грошей на кінець року, взята за агрегатом M_3 , $ВВП$ – річний обсяг валового внутрішнього продукту.

Інфляція – це тривале і швидке знецінення грошей внаслідок надмірного зростання їх маси в обороті. Вона виявляється в зростанні цін на товари, тарифи, послуги, у падінні валютного курсу національних грошей, у товарному дефіциті. Найчастіше її трактують як знецінення грошей через зростання цін або просто процес зростання цін. М. Фрідмен без будь-яких застережень стверджує, що “інфляція завжди і всюди є грошовим феноменом”.

Найбільш коректною є класифікація видів інфляції за трьома критеріями: формою прояву, темпами знецінення грошей, чинниками інфляції.

1. За формою прояву: цінова інфляція, що проявляється у формі зростання цін; інфляція заощаджень, коли знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощаджень при зафіксованих державою цінах та доходах; девальвація (знецінення грошей проявляється у падінні курсу відносно іноземних валют).

2. Темпи знецінення грошей: повзуча – зріст цін на 5% за рік; помірна, або відкрита, – до 20%, підвищення цін за зріст попиту, галопуюча – до 100%; передбачене підвищення цін, яке не регулюється; гіперінфляція – більше 100% – знижується роль грошей, поширюється бартер, стихійні процеси в економіці.

3. За чинниками, що спричиняють інфляційний процес: інфляція витрат, спричиняється тиском на ціни з боку зростання виробничих витрат; інфляція попиту, спонукається тиском на ціни з боку грошей через зростання їх пропозиції банківською системою і зумовленого цим збільшенням платоспроможного попиту на товарних ринках.

Серед причин інфляції відносяться зовнішні (зростання цін на світових ринках, скорочення надходжень від зовнішньої торгівлі) та внутрішні (монополія держави на грошову емісію, диктат цін монополістами, монополія профспілок на ринку праці, високі податки та ставки за кредит).

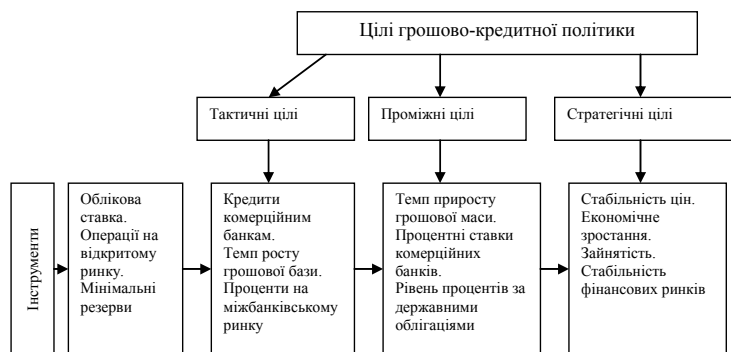
Для вимірювання інфляції застосовується такий показник,

як темп інфляції. Він показує, як змінилася сама інфляція, з яким темпом за певний період (прискорилась чи сповільнилась):

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{ІСЦ}_{\text{поточ}} - \text{ІСЦ}_{\text{базов}}}{\text{ІСЦ}_{\text{базов}}} \cdot 100\%.$$

Регулювання здійснюється через антиінфляційну політику, метою якої є стримати інфляцію в розумних межах і не допустити розгону її темпів до розмірів, загрозливих для соціально-економічного життя суспільства. Вона проводиться за кількома напрямками: дефляційна політика та політика доходів.

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення і впорядкування грошового обороту особливе місце займають грошові реформи. Вони являють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення грошей, або поліпшення механізму регулювання грошового обороту стосовно нових соціально-економічних умов, чи одне і друге водночас. За глибиною реформаційних заходів реформи поділяються на структурні та реформи часткового типу. Структурні (повні) грошові реформи проводилися при переході від біметалізму до золотого монометалізму, до паперово-грошового чи кредитного обігу. В усіх цих випадках потрібно було здійснити істотні структурні зміни в економіці, державних фінансах, банківській та валютній системах тощо. Реформи часткового типу торкаються тільки самої організації грошового обороту і зводяться до зміни окремих елементів грошової системи. Сама база грошової системи та структура економіки та грошово-кредитних відносин залишаються незмінними. За таких реформ найчастіше змінюються масштаб цін, вид та номінал грошових знаків, механізм емісії грошей тощо.

Таблиця 1
Чинники впливу на попит на гроші та напрям залежності

Чинники	Пряма залежність (+)	Обернена залежність (-)
Реальний обсяг ВВП (Y)	+	
Середній рівень цін (P)	+	
Рівень очікуваного доходу на альтернативні грошам активи (R)		-
Обсяг багатства (B)	+	
Рівень інфляції (I)		-
Очікування змін ринкової кон'юнктури (O)		-

Рис. 1. Цілі та інструмент грошово-кредитної політики

План семінарського заняття

1. Сутність та особливості функціонування грошового ринку.
2. Сектори фінансування грошового ринку.
3. Структура грошового ринку.

4. Попит на гроші. Пропозиція грошей.
5. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи.
6. Основні типи грошових систем та їх еволюція.
7. Створення і розвиток грошової системи в Україні.
8. Державне регулювання грошової сфери: суть та методи регулювання.
9. Поняття грошово-кредитної політики центрального банку, її цілі та типи.
10. Інструменти грошово-кредитної політики.
11. “Сеньйораж” і монетизація бюджетного дефіциту.
12. Суть інфляції, її причини, форми прояву та закономірності розвитку. Види інфляції.
13. Соціально-економічні наслідки інфляції.
14. Особливості інфляції в Україні в перехідний період.
15. Поняття, цілі та види грошових реформ.
16. Особливості проведення грошової реформи в Україні.

Рекомендована література

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – Розд. 2, 5.
2. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – Розд. 3, 4, 5.
3. Александрова М.М., Маслоva С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. – К.: ЦУЛ, 2002. – Розд. 3, 4.
4. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика. – К.: Основи, 1996. – Гл. 9, 10, 11.
5. Гроші та кредит: Навчальний посібник / І.В. Алексеев, М.К. Колісник, О.Й. Вівчар, П.Г. Ільчук, І.Ю. Кондрат. – Львів: Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, 2004. – Розд. 4, 5.
6. Любунь О.С., Любунь В.С., Іванець І.В. Національний Банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – Розд. 2.
7. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Мі-

- щенко. – К.: Т-во „Знання”, 2003. – Розд. 1.
8. Ющенко В.А., Лисицький В.І. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. – К.: Скарби, 1998. – Розд. 1, 2, 3.

Термінологічний словник

Грошовий мультиплікатор – це коефіцієнт, який відображає співвідношення між первинною емісією грошей і кінцевим збільшенням грошової маси в результаті цієї емісії.

Біметалізм – це грошова система, в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами – золотом та сріблом; монети з цих металів карбувалися та оберталися на рівних засадах, банкноти підлягали розміну на обидва ці метали.

Монометалізм – грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал: золото (золотий монометалізм) або срібло (срібний монометалізм), при цьому в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал.

Норма обов’язкового резервування – частка коштів, яку комерційні банки зобов’язані зберігати у центральному банку.

Нуліфікація – оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові знаки у надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Облікова ставка НБУ – величина плати, що стягується НБУ за проведену операцію по кредитуванню комерційних банків рефінансуванням їх активних операцій.

Обов’язкові банківські резерви – сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках в центральному банку.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) – один із показників, що характеризує рівень інфляції або зміни загального рівня цін і тарифів на товари та послуги, які купує населення для

невиробничого споживання. Розрахунок ІСЦ проводиться на базі двох інформаційних потоків: даних про зміни цін, одержаних шляхом щомісячної реєстрації цін і тарифів на споживчому ринку; даних про структуру фактичних споживчих грошових витрат міського населення, отриманих за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств.

Індекс цін виробників промислової продукції – показник зміни цін у сфері промислового виробництва. Розраховується щомісячно на основі цін на продукцію (без податку на додану вартість та акцизного збору) по вибіркового колу підприємств. Базою зважування є дані про обсяг виробництва промислової продукції у вартісному вираженні.

Політика “дешевих грошей” – система заходів грошово-кредитної політики, спрямованих на збільшення грошової маси в обігу. Реалізується через зниження процентних ставок та розширення обсягів кредитів, що їх надають центральні банки банкам другого рівня, зниження норм обов’язкового резервування, купівлю цінних паперів центральними банками у комерційних банків, та інших заходів, що роблять гроші легкодоступними.

Політика “дорогих грошей” – система заходів грошово-кредитної політики, спрямованих на скорочення грошової маси в обігу, що досягається використанням інструментів, протилежних політиці „дешевих грошей” (скорочення обсягів кредитів, підвищення процентних ставок за кредитами, підвищення норм обов’язкових резервів, продаж державних цінних паперів банкам другого рівня).

Політика обов’язкових резервів – інструмент грошово-кредитної політики, який передбачає можливість зміни норми обов’язкового резервування для комерційних банків з метою впливу на обсяг грошової маси в обігу.

Процентна політика – інструмент грошово-кредитної політики, який передбачає можливість маніпулювання відсотковими ставками, що їх встановлює центральний банк по кредитах з метою впливу на обсяг грошової маси в обігу.

Політика відкритого ринку – інструмент грошово-кредитної політики, який полягає в можливості впливу на об-

сяг грошової маси в обігу через операції купівлі-продажу державних цінних паперів.

Тема 4. Валютний ринок та валютні системи

Опрацьовуючи тему, слід звернути увагу, що економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. Залежно від економічного призначення валютних платежів у валютних відносинах відокремлюються такі складові: міжнародні розрахунки за зовнішньоторговельними операціями; одержання і погашення різних видів міжнародних позичок; переміщення валюти при здійсненні зовнішніх інвестицій; переміщення валюти при наданні економічної та технічної допомоги; операції з купівлі-продажу валюти на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Найбільш прийнятним є визначення валюти як будь-яких грошових коштів, формування та використання яких пов'язано із зовнішньоекономічними відносинами. Вона включає платіжні засоби (готівка та депозити) та валютні цінності (платіжні документи: чеки, векселі, сертифікати; фондові цінності: акції, облігації та інші фінансові інструменти іноземного походження).

Валюта класифікується за кількома критеріями. Основним з них є емітентська належність валюти. За цим критерієм виділяють національну, іноземну, колективну, міжнародну валюту. За режимом використання: неконвертовані та конвертовані. За типом розрахунку: номінальний, реальний, номінальний ефективний, реальний ефективний (табл. 2).

Слід з'ясувати питання економічного змісту валютного ринку. Валютний ринок – це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта. За своїм призначенням і організаційною формою валютний ринок – це сукупність спеціальних інститутів, інструментів та механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати-купити національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції. Валютний ринок має всі атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, попит і пропо-

зицію, ціну, особливу інфраструктуру та комунікації тощо. Він має таку структуру: національні валютні ринки, міжнародні валютні ринки, світові валютні ринки.

Під валютними операціями розуміють будь-які платежі, які пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку. За терміном здійснення платежу валютні операції поділяються на: касові операції (купівля-продаж валют на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим в момент її підписання); строкові валютні операції (полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою на термін більш ніж два робочих дня). Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформлюються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються валютними деривативами. До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони.

Потрібно засвоїти, що валютний курс – це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу. Установлення курсу називають котирування валюти. Валютні курси – можуть бути номінальні, реальні, номінальні ефективні та реальні ефективні валютні курси. Як будь-яка ціна, валютний курс відхиляється від вартісної основи – паритету купівельної спроможності валют – під впливом попиту та пропозиції валют. Співвідношення такого попиту та пропозиції залежить від багатьох чинників, які розрізняються на кон'юнктурні та структурні (довгострокові).

Кон'юнктурні чинники пов'язані з коливаннями ділової активності, політичної та військово-політичної обстановки, з чутками, здогадками та прогнозами. До структурних чинників відносяться: зростання національного доходу, темпи інфляції, стан платіжного балансу, різниця процентних ставок у різних країнах, діяльність валютних ринків та спекулятивні валютні операції, ступінь довіри до валюти на національному та світовому ринках, ступінь розвитку фондового ринку, який є конкурентом валютного ринку.

Сучасні типи режимів валютних курсів у світовій валютній

системі включають фіксований та плаваючий режими.

тиску; вдалим географічним положенням; відносною стабільністю політичного режиму.

Таблиця 2

Види валютного курсу

Вид	Формула	Складові формули
Номинальний	$E_n = C_f / C_d$	C_f – іноземна валюта, C_d – національна валюта
Реальний	$E_r = E_n \cdot P_f / P_d$	P_f – індекс цін зарубіжної країни, P_d – індекс цін власної країни
Номинальний ефективний	$E_n^e = \sum_i (P_n^e \cdot W_i)$	$\sum_i$ – сума показників по i країнам, $P_n^e = E_1 / E_0$ – індекс номінального валютного курсу поточного року (E_1) в порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни – торгового партнера, $W_i = (X_i + IM_i) / (X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни ($X_i + IM_i$) в торговому обороті країни
Реальний ефективний	$E_r^e = \sum_i (P_r^e \cdot W_i)$	$\sum_i$ – сума показників по i країнам, $P_r^e = E_1 / E_0$ – індекс реального валютного курсу поточного року (E_1) в порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни – торгового партнера, $W_i = (X_i + IM_i) / (X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни ($X_i + IM_i$) в торговому обороті країни

План семінарського заняття

1. Поняття валюти, її призначення та сфери використання. Види валюти та їх характеристика. Суть валютних відносин.
2. Валютні курси та конвертованість валют. Механізм забезпечення конвертованості валюти.
3. Валютний ринок: суть та характеристика складових елементів. Основні види валютних операцій.
4. Необхідність, суть та органи валютного регулювання.

- Механізм регулювання валютного курсу (девальвація, ревальвація, валютна інтервенція).
5. Поняття валютної системи, її структура, призначення і види.
  6. Платіжний баланс, його зміст і роль у механізмі валютного регулювання.
  7. Розвиток валютної системи України.
  8. Цінова конкурентоспроможність національної економіки.
  9. Характеристика сучасної світової валютної системи та роль МВФ в її функціонуванні.

Рекомендована література

1. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – Розд. 6.
2. Александрова М.М., Маслоva С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. – К.: ЦУЛ, 2002. – Розд. 6.
3. Ющенко В., Лисицький В. Курсоутворення в Україні та уроки інших країн із перехідною економікою // Вісник НБУ. – 1997. – № 7.
4. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 2001. – Розд. 12, 13.
5. Крючкова І. Цінова конкурентоспроможність економіки України // Вісник Національного банку України. – 2003. – Вересень. – С. 6-9.
6. Крючкова І. Фундаментальні чинники зміцнення реального ефективного обмінного курсу гривні // Вісник Національного банку України. – 2005. – Січень. – С. 16-21.
7. Крючкова І. Макроекономічні наслідки зміцнення гривні // Вісник Національного банку України. – 2005. – Травень – С. 14-23.
8. Киреев А. Международная экономика. – М.: Международные отношения, 2001. – Розд. 1, 2.
9. Береславська О. Інтервенції на валютних ринках як інструмент курсової та грошово-кредитної політики // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 10 – С. 36-40.

Термінологічний словник

Валютна інтервенція – втручання центрального банку в операції на валютному ринку з метою впливу на курс національної валюти через операції купівлі-продажу іноземної валюти. З метою підвищення курсу національної валюти центральний банк продає іноземну валюту, а для зниження курсу національної валюти, навпаки, скуповує іноземну.

Валютні відносини – відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обігу.

Девальвація – офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Дисконтна політика – підвищення або зниження дисконтної ставки з метою впливу на рух в короткострокових зарубіжних капіталах. Підвищуючи дисконтну ставку у період погіршення стану платіжного балансу центральний банк стимулює приплив капіталів з країн, де дисконтна ставка нижче, щоб сприяти поліпшенню стану платіжного балансу.

Конвертованість – здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Офіційний курс гривні щодо долара США – курс національної грошової одиниці – гривні, офіційно встановлений Національним банком України до долара США. Встановлюється на підставі котирувань валюти на валютному ринку України і визначається як середньозважений курс за операціями уповноважених банків на міжбанківському валютному ринку.

Ревальвація – офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці іноземних валют.

Рівень доларизації економіки – відношення депозитів у іноземній валюті в банківській системі до загальної суми наявної грошової маси (M_3).

Тема 5. Сутність, види, функції кредиту

За своєю сутністю та механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є однією з найскладніших економічних категорій. Існує два підходи до визначення сутності кредиту: ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позику; ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві. За своєю суттю кредит – це суспільні відносини, які виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному у тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності.

Необхідність кредиту викликана існуванням товарно-грошових відносин. Його передумовою є наявність вільних коштів у суб'єктів економічних відносин та наявність поточних або майбутніх доходів у позичальників.

Будучи проявом впливу кредиту на навколишнє економічне середовище, функції характеризують суспільне призначення кредиту, тобто його роль. Відокремлюють перерозподільчу функцію, контрольну функцію та функцію капіталізації вільних грошових доходів. Свої функції кредит може успішно виконувати лише в умовах розвинутої ринкової економіки, коли сутність кредиту і закономірності його руху можуть проявитися найбільш повно.

У міру розвитку кредитних відносин та підвищення їх ролі в житті суспільства зростає увага до теорії кредиту. На сьогодні економічна наука визначає дві провідні теорії кредиту: натуралістична та капіталотворча.

Принципи кредитування впливають з сутності кредиту, тісно пов'язані між собою. Тому для ефективного кредитування дотримання всіх його принципів є обов'язковим. Основними є такі принципи кредитування: цільове призначення позички, строковість позички, зворотність позиченої вартості, забезпеченість, платність користування.

Розділяють дві форми кредиту: товарну та грошову. Товарна та грошова форми є рівноправними та рівнозначними. Вони між собою внутрішньо пов'язані, доповнюють одна одну: позички надані в товарній формі, можуть погашатися в грошо-

вій, і навпаки. Більш того, кредит у товарній формі нерідко обумовлює появу грошового кредиту, що надає кредитному руху вартості більшої гнучкості та ефективності. У товарній формі кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), при оренді майна, наданні речей чи приладів у прокат тощо. Як правило, у грошовій формі надають свої позички банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди тощо.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин прийнято виділяти банківський кредит, державний кредит, міжгосподарський (комерційний), міжнародний, особистий (приватний).

Банківський кредит надається банками, як правило, у грошовій формі, що передбачає передання в тимчасове користування на умовах належного забезпечення, поверненням у визначений строк, оплати та цільового характеру використання. Міжгосподарський кредит – це кредит, який надається одним товаровиробником іншому у вигляді продажу товарів із відстрочкою платежу. Його видами є: комерційний кредит, дебіторсько-кредиторська заборгованість, лізинг. Споживчий кредит – кредит, який надається юридичним та фізичним особам на споживчі цілі. Він може надаватися як банками, так і кредитними установами небанківського типу, а також юридичними і фізичними особами. Державний кредит – це кредит, одним з учасників якого (кредитором чи позичальником) є держава. Його призначення – вирішувати загальнодержавні проблеми (покриття дефіциту держбюджету, надана кредитної допомоги окремим суб'єктам господарювання чи категоріям населення).

Позичковий процент існував не завжди. Він виник тоді, коли товарне виробництво уже досягло певного ступеня розвитку, на якому склався регулярний грошовий обіг та виникли більш-менш розвинуті кредитні відносини. Позичковий процент є сплатою за користування позичковим капіталом, його ціною. Джерелом сплати процента є додаткова вартість, що створюється у процесі виробництва, а його кількісним визначенням – процентна ставка.

На розмір процентної ставки впливають макроекономічні фактори (рівень облікової ставки центрального банку, рівень

інфляції) та мікроекономічні (термін користування кредитом, його розмір, рівень ризику).

Для нарахування простих та складних відсотків за депозитами (кредитами) банків використовують наступні формули:

$S_p = P \cdot (1 + r \cdot n)$; $S_s = P \cdot (1 + r)^n$, де S – нарахована сума що підлягає поверненню (S_p – у випадку простих процентів, S_s – складних); P – сума кредиту чи депозиту; r – ставка процента; n – кількість періодів.

План семінарського заняття

1. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин.
2. Суть кредиту як форми руху вартості на зворотній основі.
3. Позичковий капітал і кредит.
4. Стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти, суб'єкти та типи кредитних відносин.
5. Форми та види кредиту. Принципи банківського кредитування.
6. Поняття економічних меж кредиту, види, причини і наслідки їх порушення. Кредитні відносини та інфляція.
7. Процент за кредит: суть, види, економічні межі руху та фактори зміни ставки процента.
8. Функції кредиту та їх класифікація. Роль кредиту в розвитку економіки.
9. Розвиток кредитних відносин у перехідній економіці України.

Рекомендована література

1. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – Розд. 8, 9.
2. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. – К.: ЦУЛ, 2002. – Розд. 13, 14.
3. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика. – К.: Основи, 1996. – Гл. 7.
4. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенко. – К.: Т-во „Знання”, 2003. – Розд. 1.

Термінологічний словник

Об'єкти кредиту – економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Плаваюча процентна ставка – процентна ставка, розмір якої може змінюватись під час дії кредитної угоди.

Позика – передавання грошей чи матеріальних цінностей за договором позики юридичній або фізичній особі на умовах повернення.

Позичальник – суб'єкт кредитної угоди, що отримав у тимчасове користування кредит.

Позичковий капітал – грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента.

Позичковий процент – плата, яку отримує кредитор від позичальника за користування кредитом.

Споживчий кредит – вид кредиту, що надається у грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями з метою придбання товарів тривалого користування.

Перерозподільна функція кредиту – полягає в тому, що матеріальні та грошові ресурси, які були вже розподілені і передані у власність економічним суб'єктам, через кредит перерозподіляються і спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктам, не змінюючи їх первинного права власності.

Контрольна функція кредиту – полягає в тому, що в процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди.

Функція капіталізації вільних грошових доходів – полягає в трансформації завдяки кредиту нагромаджень та заощаджень юридичних і фізичних осіб у вартість, що дає дохід.

Тема 6. Фінансові посередники грошового ринку та центральні банки

Сьогодні активно розвивається фінансове посередництво. Фінансові посередники – це суб'єкти фінансово-економічних відносин, діяльність яких пов'язана з акумуляцією вільного грошового капіталу та розміщенням його серед позичальників. Основною їх функцією є допомога в передачі коштів від потенційних заощаджувачів до потенційних інвесторів, і навпаки.

Оскільки існують різні фінансові ринки, різні види посередницьких послуг, то закономірно, що виникли різноманітні види фінансових посередників. Відмінності у фінансових системах різних країн зумовлюють і дещо різний розподіл фінансових посередників на типи. Вони поділяються на: депозиторські установи, ощадні установи контрактного типу, інвестиційні посередники.

Депозиторські установи – це фінансові інститути, що мають право приймати внески та депозити. До них відносяться комерційні банки та ощадні установи. Ощадні установи контрактного типу залучають довготермінові заощадження на контрактній основі. Свої фонди вони отримують у вигляді періодичних внесків згідно з контрактами. До них відносяться страхові компанії (компанії зі страхування життя та компанії зі страхування від пожеж і нещасних випадків) та пенсійні фонди. Інвестиційні посередники – фінансово-кредитні установи, що залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо. До останніх відносяться інвестиційні банки, інвестиційні компанії, іпотечні банки, фінансові компанії, взаємні фонди, кредитні кооперативи (товариства, спілки).

Динамічний розвиток економіки, грошового ринку зумовлює появу нових фінансових інструментів та посередників.

Серед фінансових посередників ключове місце займають банки. Так, на банки припадає більша частка в перерозподілі позичкових капіталів на грошовому ринку, банки за своїм призначенням беруть участь у формуванні пропозиції грошей

і мають можливість безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру й економічне зростання, банки мають значно ширшу можливість впливати на грошовий оборот і економіку загалом, ніж будь-якого виду небанківський фінансовий посередник.

Банк у правовому аспекті – це фінансовий посередник, що виконує одну чи кілька операцій, що віднесені законом до банківської діяльності. В економічному розумінні – це фінансовий інститут, що приймає грошові вклади від клієнтів, надає клієнтам позички і створює нові платіжні засоби, здійснює розрахунки між клієнтами.

Будучи самостійними суб'єктами грошового ринку, банки виконують певні економічні функції, в яких конкретизуються їх сутність та призначення. Розрізняють дві основні функції: трансформаційну та емісійну.

Головним призначенням центрального банку є управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Своє призначення він реалізує завдяки тому, що відіграє в економічній системі особливу роль, а саме роль емісійного банку; банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи; органу державного управління, який відповідає за монетарну політику. Центральні банки мають особливий правовий статус, обумовлений тим, що вони поєднують у собі окремі риси банківської установи та державного органу управління.

Національного банку. Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою НБУ за поданням Голови банку. До складу Правління за посадою входять перший заступник та два заступники Голови НБУ, яких він призначає та звільняє за погодженням з Радою Національного банку. Сам Голова НБУ призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на 5 років.

Продовження таблиці 3

Показники	Усього	У тому числі по кварталах			
		I	II	III	IV
Обмінний курс гривні щодо долара США, середній за період (грн. за дол.)	5,0-5,2	5,0-5,2	5,0-5,2	5,0-5,2	5,0-5,2

План семінарського заняття

1. Сутність та функції фінансового посередника.
2. Депозиторські установи.
3. Ощадні установи контрактного типу. Страхові компанії. Пенсійні фонди.
4. Інвестиційні посередники. Інвестиційний банк. Іпотечний банк. Житловий банк. Фінансова компанія.
5. Центральні банки, їх походження та призначення.
6. Функції центрального банку.
7. Розвиток Національного банку України, його структура і функції.
8. Кредитні відносини НБУ з банківськими установами.
9. Регулювання банківської діяльності та нагляд.
10. Обслуговуючі функції Національного банку.

Рекомендована література

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – Розд. 1, 7.
2. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. – К.: ЦУЛ, 2002. – Розд. 15.
3. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2002. – Розд. 2.
4. Гроші та кредит: Навчальний посібник / І.В. Алексєєв, М.К. Колісник, О.Й. Вівчар, П.Г. Ільчук, І.Ю. Кондрат. – Львів: Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, 2004. – Розд. 7.

5. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – Розд. 10, 11.
6. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенко. – К.: Т-во „Знання”, 2003. – Розд. 1.4, 1.5.
7. Закон України „Про Національний банк України” // Урядовий кур’єр. – 1999. – № 120-121.
8. Любунь О.С., Любунь В.С., Іванець І.В. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – Розд. 1, 9.
9. Основні засади грошово-кредитної політики на 2006 рік // Вісник НБУ. – 2005. – № 10. – С. 3-6.

Термінологічний словник

Активні операції центрального банку – операції з розміщення банківських ресурсів, у тому числі вкладення в грошові та матеріальні активи, золотовалютні резерви, державні цінні папери та кредити, надані комерційним банкам та уряду.

Взаємний фонд – це фінансовий посередник, що продає акції фонду багатьом дрібним інвесторам і на залучені кошти формує диверсифікований портфель цінних паперів. Це дає можливість вкладникам фонду, об’єднавши кошти, отримати вигоду, насамперед за рахунок зниження питомих витрат на придбання акцій або облігацій великими пакетами, а також за рахунок диверсифікації портфеля цінних паперів.

Грошове сховище – запаси банкнот і монет в установах НБУ в спеціально обладнаних приміщеннях і спеціальних сейфах, створені з метою оновлення готівкової маси в обігу та забезпечення грошового обігу банкнотами і монетами різного номіналу. Розрізняють Центральне грошове сховище НБУ і грошові сховища територіальних установ НБУ (Кримського республіканського, територіальних управлінь).

Дворівнева банківська система – банківська система, в якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються у так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Зобов’язання НБУ – це сукупність коштів, мобілізованих

НБУ на відповідні рахунки (кореспондентські, бюджетні, поточні, депозитні) від комерційних банків, урядових структур та кредиторів.

Інвестиційна компанія – компанія, що спеціалізується на інвестиціях в цінні папери інших компаній. Акумулює кошти приватних інвесторів шляхом емісії акцій.

Інвестиційний банк – це організований посередник, який мобілізує довгостроковий позичковий капітал і передає його позичальникам через випуск та розміщення облігацій або інших боргових зобов'язань.

Іпотечний банк – це банк, що спеціалізується на іпотечних операціях, видає довготермінові позики під іпотеки, акумулює ресурси за рахунок емісії та розміщення іпотечних облігацій.

Кредитні спілки – це невеликі фінансові установи, створені на кооперативних засадах у певній соціальній групі для надання позик, здебільшого споживчих.

Пасивні операції центральних банків – операції із залучення ресурсів, у тому числі операції з формування банківського капіталу, емісійні операції та зобов'язання центрального банку щодо комерційних банків, уряду, кредиторів, вкладників.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних та фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. Пенсійні фонди бувають державні та приватні.

Страхові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність заключається у формуванні на підставі договорів з юридичними та фізичними особами спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати страхувальникам грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

Тема 7. Комерційні банки

Потрібно розуміти, що головною ланкою кредитної системи у будь-якій країні є комерційні банки, які здійснюють основну масу кредитних та фінансових операцій. Комерційні банки – кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів. Комерційні банки класифікуються за різними критеріями: 1) формою власності; 2) організаційною формою; 3) розміром капіталу; 4) філійною мережею; 5) діапазоном операцій, що ними виконуються.

Слід приділити увагу процесу реєстрації комерційного банку в Національному банку України. Статутний фонд формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі. Розмір статутного фонду визначається засновниками банку, але не може бути меншим за нормативні вимоги НБУ. Ці вимоги спрямовані на те, щоб забезпечити певний рівень надійності банку і його спроможності відповідати за своїми зобов'язаннями.

Початки банківської діяльності сягають часів стародавнього Вавилону, коли храми приймали вклади на зберігання і видавали позички під проценти. Аналогічні операції здійснювались в Стародавній Греції та Римі. Розвиток виробництва і торгівлі в середні віки призвів до відродження банківництва. В 1171 році був заснований банк у Венеції, а у XIV і XV століттях банкіри були потужною силою. У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі і створювалися купцями для зберігання грошей і здійснення розрахунків.

В Англії найперше почали складатися основи і принципи банківської справи в її сучасному розумінні. Набувають розвиток банківські операції, швидко розвиваються пасивні операції. Власний капітал банків втрачає первісну функцію джерела активних операцій і слугує фондом, який гарантує платоспроможність банківської установи.

В XVII ст. з'являються банки у формі акціонерних товариств, а в кінці XIX ст. в капіталістичних країнах акціонерні банки займають провідні позиції. Під впливом концентрації виробництва посилилася концентрація банків шляхом зрос-

тання великих банків, об'єднання банків та поглинання одних іншими.

В 70-80-х рр. ХХ ст. набула швидкого розвитку міжнародна діяльність великих банків. З'явилися національні банківські монополії, які мають назву транснаціональні. Виникають багатонаціональні угруповання – консорціуми. Виникає тенденція до універсалізації (розширення великими банками кола операцій) та спеціалізації (виділяються інвестиційні, ощадні, зовнішньоторговельні, сільськогосподарські, іпотечні тощо).

Банки стають важливим механізмом проведення державної грошово-кредитної політики. Розвиваються нетрадиційні банківські послуги (трастові, гарантійні, консультативні тощо). Комерційні банки класифікують за формами власності, за організаційно-правовою формою діяльності, за приналежність до країн, за розміром статутного фонду.

Можна виділити три типи банківських операцій: пасивні, активні послуги, інші операції. Пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси на проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Активні операції банків полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу позичених і залучених коштів з метою одержання прибутку. Активні операції поділяються на кредитні і інвестиційні. Банківські послуги здійснюються банком за дорученням клієнта, за його рахунок. Виділяють такі групи послуг: ліцензовані, неліцензовані, чисті, сурогатні, комісійні, гонорарні, спредові, балансові, позабалансові. Останнім часом швидко розвивається попит на такі послуги банків, як лізинг, факторинг. Основні показники діяльності банківської системи України представлено у табл. 4.

Для отримання високих прибутків банкам потрібно вдало надавати позики, щоб вони повернулися з процентом. Економічні поняття несприятливого вибору і морального ризику забезпечують теоретичні основи для розуміння принципів, яких дотримуються банки для надання вдалих позик.).

Таблиця 4
Показники діяльності банківської системи України
(складено за Бюлетнем НБУ, 2005, № 2)

Показники	2000	2001	2002	2003	2004
Емісія готівка (до попереднього року)	135	151	137	108	127
Грошова маса (М ₃), млн. грн.	3225 2	4575 5	64870	95043	125801
Швидкість обертання грошової маси	6,26	5,24	3,99	3,34	3,13
Грошовий мультиплікатор	1,92	1,98	2,11	2,37	2,34
Облікова ставка НБУ (середньозважена річна, %)	30,6	19,7	9,5	7,0	7,5
Ставка рефінансування банків НБУ (середньозважена річна, %)	29,6	20,2	9,2	8,0	16,1
Процентні ставки банків по кредитах	40,3	31,9	24,8	17,7	17,3
Процентні ставки банків по депозитах	13,5	11,2	7,8	8,0	7,8
Вимоги банків за наданим кредитом (млн. грн.)	1957 4	2837 3	42035	67835	88579
Зобов'язання банків за залученим коштом	1873 8	2567 4	37715	61365	82959
Доходи банків, млн. грн.	7491	8520	10358	13859	19853
Витрати банків, млн. грн.	7520	7990	9675	13033	18592
Кількість банків за реєстром	195	189	182	179	182
Рентабельність активів, %	-0,9	1,27	1,27	1,04	1,07
Рентабельність капіталу, %	-0,45	7,5	7,97	7,61	8,43
Процентна маржа	6,31	6,94	6,00	5,78	4,90

План семінарського заняття

1. Поняття та призначення комерційних банків.
2. Банки як основна ланка кредитної системи.
3. Походження та розвиток комерційних банків.
4. Основні функції банків.

5. Пасивні та активні операції.
6. Банківські пасиви та активи.
7. Банківські послуги.
8. Доходи банків, їх структура, джерела формування.
9. Витрати банків, їх склад та структура.
10. Характеристика банківських резервів, їх призначення.
11. Банківський прибуток, порядок його розподілу та використання.
12. Основні показники діяльності банків.
13. Банківський нагляд та процедура банкрутства.

Рекомендована література

1. Закон України „Про банки і банківську діяльність” // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – К., 1996. – Вип. 1.
2. Банківська справа: Навчальний посібник / За ред. проф. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – Т. 15.
3. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – Розд.12.
4. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. – К.: ЦУЛ, 2002. – Розд. 15.
5. Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенко. – К.: Т-во „Знання”, 2003. – Розд. 2.

Термінологічний словник

Актив банку – частина бухгалтерського балансу, яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним призначенням під час відтворення.

Акціонерний капітал банку – сплачена частка основного капіталу, вкладеного у банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом з нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Банківська ліквідність – здатність банку забезпечити

своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань.

Банківська операція – діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні виключно визначене законодавством.

Банківські ресурси – сукупність коштів, які знаходяться у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Гарантія – це зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторю принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну суму.

Депозити – кошти в готівковій або в безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, що розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Депозити до запитання – депозити, що можуть бути вилучені вкладником або передані іншій особі частинами чи повністю в будь-який час без попереднього повідомлення.

Депозити строкові – депозити, що розміщуються на визначений термін і вилучаються після попереднього повідомлення, передбаченого договором між власником вкладу і банком.

Залучені ресурси комерційних банків – це кошти, мобілізовані комерційними банками від юридичних, фізичних осіб, інших комерційних банків на строк чи до запитання, що зберігаються на відповідних рахунках (поточних, бюджетних, депозитних, кореспондентських).

Ліквідність – спроможність підприємств, банків своєчасно виконувати свої кредитно-фінансові зобов'язання, передусім сплачувати борг.

Ліцензія НБУ – оформлений у встановленому порядку дозвіл на здійснення банківської діяльності в межах певного переліку операцій.

Маржа – різниця між ставками позичкового та депозитного відсотків, яка є прибутком банку.

Пасив банку – одна з двох частин бухгалтерського балан-

су (права сторона), в якій на певну дату в грошовому вираженні відображені джерела утворення коштів банку.

Процентний ризик – ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Рейтинг банку – показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

РЕПО – операція з цінними паперами, що ґрунтується на угоді між НБУ і комерційним банком про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний термін із зобов'язанням зворотної продажу-купівлі у визначений термін або на вимогу однієї із сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Ризик банківський – небезпека втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик ліквідності – ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені терміни.

Робочі активи банку – кошти на коррахунку, в касі, вкладені у майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити, інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

Статутний фонд – сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

Факторинг – купівля банком у клієнта права на вимогу боргу (без права зворотної вимоги до клієнта). Як правило, банк купує дебіторські рахунки, пов'язані з постачанням товарів або надання послуг.

Якість управління банком – оцінка методів управління банком з погляду ефективності діяльності, встановленого порядку праці, методів контролю дотримання існуючих нормативних актів та чинного законодавства.